

Cytowanie

CHICAGO: W. Brzozowski, *Konstytucyjne prawo do zmiany wyznania*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2024, nr 1, s. 95–107, <https://doi.org/10.15804/ppk.2024.01.07>

APA: Brzozowski, W. (2024), *Konstytucyjne prawo do zmiany wyznania*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” nr 1, s. 95–107, <https://doi.org/10.15804/ppk.2024.01.07>

Wojciech Brzozowski

ORCID ID: 0000-0003-3199-0820

Uniwersytet Warszawski

E-mail: w.brzozowski@wpia.uw.edu.pl

Konstytucyjne prawo do zmiany wyznania

Słowa kluczowe: wolność sumienia i wyznania, autonomia religijna, związek wyznaniowy, konwersja religijna, apostazja

Keywords: religious autonomy, religious association, freedom of religion and belief, religious conversion, apostasy

Streszczenie

Prawo do zmiany wyznania obejmuje dwa uprawnienia szczegółowe: prawo do przystąpienia do wspólnoty religijnej oraz prawo do wystąpienia z niej. Pierwsze z tych uprawnień wymaga, aby zgodna wola jednostki i grupy religijnej była warunkiem koniecznym i zarazem wystarczającym do nawiązania stosunku członkostwa. Tak rozumiane uprawnienie na ogół nie budzi kontrowersji i jest respektowane w praktyce, natomiast wykonywanie prawa wystąpienia ze związku wyznaniowego napotyka nieraz trudności. Wynikają one z pozostawienia tej materii do unormowania w systemach prawa wewnętrznych związków wyznaniowych, co skutkuje rozproszeniem regulacji, nierównym traktowaniem i niedostatkiem gwarancji proceduralnych. Sytuację znacznie poprawiłoby uregulowanie procedury wystąpienia ze związku wyznaniowego w prawie państwowym. W tym celu jednak trzeba odróżnić od siebie członkostwo w wymiarze duchowym

i w wymiarze prawnym. W opracowaniu przeprowadzono analizę formalno-dogmatyczną uwzględniającą standard strasburski, praktykę orzeczniczą organów krajowych i dyskusję doktrynalną.

Abstract

The Constitutional Right to Change Religion

The right to change religion comprises two sub-rights: the right to join a religious community and the right to withdraw from it. The former requires that the consent of the individual and the religious group be a necessary and sufficient condition for establishing membership. Such a right is generally uncontroversial and respected in practice, whereas the right to leave a religious association is sometimes difficult to exercise. This is due to the fact that this matter is left to be determined by the internal laws of religious associations, resulting in fragmented regulation, unequal treatment, and insufficient procedural guarantees. The situation could be significantly improved by regulating the procedure for leaving a religious association in state law. However, a distinction must be made between the spiritual and legal dimensions of membership. The article is based on doctrinal research involving the Strasbourg requirements, national case law, and existing legal scholarship.

✱

I. Uwagi wprowadzające

Na gruncie Konstytucji RP prawo do zmiany wyznania należy wywodzić z art. 53 ust. 2, w którym mowa m.in. o „wolności wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru”. Na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać, że przytoczone sformułowanie, skoro nie wspomina wprost o możliwości zmiany wyznania, dotyczy jedynie określenia przez człowieka jego pierwotnego stosunku do religii, wynikającego z młodzieńczych wyborów lub – w praktyce znacznie częściej – z odebrania wychowania w danym wyznaniu. Trafnie jednak dostrzeżono, że skoro mowa tu nie o „przyjęciu”, lecz „przyjmowaniu” religii, to możliwe jest wielokrotne odstępowanie przez jednostkę od dotychczasowych przekonań na przestrzeni życia¹. Ponadto na-

¹ P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008, s. 127; B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*,

leży uznać, że przepis ten dotyczy nie tylko konwersji na inne wyznanie lub założenia nowej wspólnoty religijnej, lecz także porzucenia wiary i przyjęcia postawy wrogiej lub obojętnej wobec religii². Takie konsekwencje poręczenia każdemu człowiekowi swobody w sprawach religii i światopoglądu były uznawane jeszcze w okresie poprzedzającym wejście w życie obowiązującej Konstytucji RP³.

Co więcej, prawo do zmiany wyznania jako składnik wolności myśli, sumienia i religii zostało wysłowione wprost w przepisach międzynarodowego prawa praw człowieka⁴. Wobec tego za analogiczną interpretacją sformułowania zawartego w art. 53 ust. 2 Konstytucji RP – zakładającą, że wolność myśli, sumienia i religii obejmuje też prawo do zmiany wyznania – przemawia nakaz przestrzegania wiążącego Polskę prawa międzynarodowego (art. 9 Konstytucji RP).

Prawo do zmiany wyznania obejmuje w istocie dwa uprawnienia szczegółowe: prawo do przystąpienia do wspólnoty religijnej oraz prawo do wystąpienia ze wspólnoty religijnej. Są one ze sobą sprzężone funkcjonalnie, choć możliwe jest ich wykonywanie niezależnie od siebie. Zdarza się bowiem, że osoba pragnąca nawiązać stosunek członkostwa wcześniej nie należała do żadnej innej wspólnoty religijnej, a odejście z takiej grupy nie musi dokonywać się z myślą o wstąpieniu w poczet członków innej wspólnoty. Zmianę wyznania w rozumieniu przyjętym na gruncie tego artykułu należy ponadto odróżniać od zmiany przekonań religijnych, jeżeli nie idzie za nią modyfikacja przynależności wyznaniowej. Zmiana przekonań zasadniczo należy do sfery *forum internum* i nie jest regulowana przez prawo, choć w pewnych sytu-

Warszawa 2009, s. 273 (który dodaje, chyba w pewnym uproszczeniu, że przyjęte rozwiązanie implikuje „skierowany do ustawodawcy zakaz wyprowadzania jakichkolwiek skutków prawnych z apostazji”).

² M. Olszówka, *Komentarz do art. 53 [w:] Konstytucja RP. Komentarz*, t. I, Art. 1–86, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1265.

³ Zob. np. Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek–kościół–państwo* [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 85. Autor przypomina, że na gruncie art. 1 Konstytucji 3 Maja z 1791 r. przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek innego wyznania było zabronione „pod karami apostazji”, tj. konfiskaty majątku i banicji.

⁴ Zob. art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 9 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (dalej: EKPC), art. 10 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

acjach może mieć znaczenie prawne, np. w zakresie prawa do służby zastępczej (art. 85 ust. 3 Konstytucji RP).

Celem niniejszego opracowania jest identyfikacja zakresu konstytucyjnych uprawnień jednostki w odniesieniu do zmiany wyznania i odpowiadających im obowiązków państwa. Służy temu analiza formalno-dogmatyczna uwzględniająca standard strasburski, praktykę orzeczniczą organów krajowych i dyskusję doktrynalną. Poza obszarem rozważań pozostawiono przypadek zmiany wyznania przez dziecko, które również jest podmiotem wolności sumienia i wyznania, ale jego wychowanie moralne i religijne odbywa się z uwzględnieniem praw rodziców (art. 48 ust. 1, art. 53 ust. 3 Konstytucji RP). Jest to zagadnienie na tyle wielowymiarowe, że wymagałoby osobnej analizy.

Wywód rozpoczyna się od syntetycznej rekonstrukcji standardu ochrony prawa do zmiany wyznania w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (pkt 2). Następnie szczegółowej analizie zostanie poddana konstrukcja prawa przystąpienia do wspólnoty religijnej (pkt 3) oraz prawa do wystąpienia z niej (pkt 4) na gruncie prawa polskiego. W dalszej kolejności zaproponowany zostanie sposób uregulowania procedury wystąpienia ze związku wyznaniowego w prawie państwowym (pkt 5). Zakończenie zawiera uwagi podsumowujące (pkt 6).

II. Prawo do zmiany wyznania w świetle orzecznictwa strasburskiego

W orzecznictwie strasburskim konieczność poszanowania prawa do zmiany wyznania, wobec wskazania go wprost w art. 9 ust. 1 EKPC jako składnika prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania („prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań”), nie budzi wątpliwości. Zmiana wyznania podlega ochronie konwencyjnej także wówczas, gdy jest dokonywana zbiorowo przez grupę wyznawców, w ramach aktu schizmy⁵.

Prawo do zmiany wyznania łączy się ściśle z wolnością od przymusu w sprawach wiary i światopoglądu. Państwo nie może bowiem ani decydować o tym,

⁵ Wyrok ETPC z 15 września 2009 r., Miroļubovs i inni p. Łotwa, skarga nr 798/05, pkt 93.

jakie przekonania religijne powinna żywić jednostka, ani podejmować kroków w celu zmuszenia jej do porzucenia dotychczasowych wierzeń⁶.

Niedopuszczalne jest regulowanie członkostwa we wspólnotach wyznaniowych w sposób naruszający zasadę ich autonomii. Zasady dotyczące członkostwa stanowią bowiem jeden ze sposobów wyrażania przez daną grupę właściwych jej wierzeń i zachowywania tradycji. Z tego względu sprzeczne z Konwencją byłoby zmuszanie wspólnoty do przyjęcia nowych członków lub usunięcia dotychczasowych⁷.

W zasadzie nie ma powodu, dla którego państwo miałyby samo z siebie interesować się zmianą wyznania przez daną osobę, skoro Konwencja zakazuje zmuszania jednostki do ujawnienia przynależności religijnej⁸. Jednak w państwach, w których obowiązuje podatek kościelny, podatnik opuszczający dany kościół może zostać zobowiązany do złożenia wyraźnego i jednoznacznego oświadczenia woli w tym przedmiocie⁹.

Państwo powinno zachować neutralność wobec wewnętrznych sporów toczących daną wspólnotę religijną. Jeżeli spór między wspólnotą a jej członkiem jest niemożliwy do rozwiązania pomiędzy stronami, to jedyną gwarancją wolności religijnej takiego członka pozostaje prawo do opuszczenia wspólnoty¹⁰. Skoro jest to element wolności chronionej przez Konwencję, to należy przyjąć, że po stronie państwa powstają w tym zakresie odpowiednie obowiązki gwarancyjne. Z pewnością jednak nie obejmują one możliwości „unieważnienia” przyjętych już sakramentów, np. chrztu i bierzmowania (konfirmacji)¹¹.

⁶ Wyroki ETPC: z 12 kwietnia 2007 r., Ivanova p. Bułgaria, skarga nr 52435/99, pkt 79–80; z 27 lutego 2018 r., Mockutė p. Litwa, skarga nr 66490/09, pkt 119, 129.

⁷ Wyrok ETPC z 14 czerwca 2007 r., Svyato-Mykhaylivska Parafiya p. Ukraina, skarga nr 77703/01, pkt 150.

⁸ Zob. wyrok ETPC z 21 lutego 2008 r., Alexandridis p. Grecja, skarga nr 19516/06, pkt 38.

⁹ Zob. postanowienie Europejskiej Komisji Praw Człowieka z 4 grudnia 1984 r., Gottemann p. Szwajcaria, skarga nr 10616/83.

¹⁰ Zob. wyrok ETPC z 15 września 2009 r., Mirolubovs i inni p. Łotwa, skarga nr 798/05, pkt 80; por. też wcześniejsze postanowienia Europejskiej Komisji Praw Człowieka: z 8 marca 1976 r., X. p. Dania, skarga nr 7374/76; z 8 marca 1985 r., Knudsen p. Norwegia, skarga nr 11045/84. W doktrynie określono to podejście mianem *exit/surrender principle* (zasada „wyjdź lub skapituluj”), zob. I. Leigh, *Balancing Religious Autonomy and Other Human Rights under the European Convention*, „Oxford Journal of Law and Religion” 2012, nr 1, s. 116.

¹¹ Postanowienie Europejskiej Komisji Praw Człowieka z 6 lutego 1967 r., X. p. Islandia, skarga nr 2525/65.

Ponadto prawo do zmiany wyznania należy postrzegać jako pozostające w ścisłym związku z dopuszczalnością prozelityzmu, tj. nawracania innych na swoją wiarę. Taka działalność, o ile odbywa się w sposób godziwy, a więc np. bez wykorzystywania przymusowego położenia drugiej strony lub stosunku podległości służbowej, korzysta z ochrony konwencyjnej. Trybunał od dawna podkreśla, że bez zapewnienia legalności prozelityzmu prawo do zmiany wyznania mogłoby pozostać „martwą literą prawa”¹².

III. Prawo przystąpienia do wspólnoty religijnej

Prawo przystąpienia do wspólnoty religijnej wymaga, aby zgodna wola jednostki i grupy religijnej była warunkiem koniecznym i zarazem wystarczającym do nawiązania stosunku członkostwa, a władze publiczne nie powinny takiej możliwości ograniczać przez ustanawianie warunków innych niż związane ze zdolnością do świadomego wyrażenia woli przez jednostkę. Swobodne zrzeszanie się w celach wspólnego wyznawania wiary stanowi fundament wolności religijnej, obejmującej wszak wolność uzewnętrzniania swojej religii „indywidualnie lub z innymi” (art. 53 ust. 2 Konstytucji RP).

Po stronie jednostki nie istnieje jednak roszczenie o przyjęcie do związku wyznaniowego wedle jej wyboru. Jest to przypadek w jakimś sensie podobny do wolności wyboru miejsca pracy (art. 65 ust. 1 Konstytucji RP), z której nie wynika przecież prawo do bycia zatrudnionym u dowolnie wybranego pracodawcy i na oczekiwanym przez jednostkę stanowisku. Każdy może zdecydować o tym, czy chce dołączyć do grona wiernych, natomiast wspólnota religijna powinna być zdolna do samodzielnego określania kryteriów członkostwa i weryfikowania, czy w danym przypadku zostały one spełnione.

Tak rozumiane prawo przystąpienia do wspólnoty religijnej na ogół nie budzi kontrowersji. Nie ma przesłanek, by twierdzić, że w praktyce jest ono

¹² Zob. zwłaszcza historyczny wyrok ETPC z 25 maja 1993 r., Kokkinakis p. Grecja, skarga nr 14307/88, pkt 31. Na temat (nieoczywistych) związków prawa do zmiany wyznania z legalnością prozelityzmu zob. też T. Stahnke, *Proselytism* [w:] *Routledge Handbook of Law and Religion*, red. S. Ferrari, London–New York 2015, s. 399–400; N. Lerner, *Proselytism, Change of Religion, and International Human Rights*, „*Emory International Law Review*” 1998, vol. 12, s. 488–497.

naruszane. Izolowanym przypadkiem jest orzeczenie Sądu Najwyższego, który nakazał pozwanej wspólnocie religijnej przyjęcie w poczet swoich członków wskazanej z imienia i nazwiska osoby¹³. Pogląd Sądu Najwyższego, jawnie sprzeczny z omawianym wcześniej standardem strasburskim, spotkał się ze stanowczym sprzeciwem w doktrynie¹⁴.

Ponadto na tle kontroli konstytucyjności jednej z ustaw zwrócono uwagę, że niewłaściwe jest regulowanie przesłanek nawiązania stosunku członkostwa w związku wyznaniowym w akcie prawa powszechnie obowiązującego¹⁵. Materia ta powinna bowiem zostać unormowana w prawie wewnętrznym związku wyznaniowego.

IV. Prawo wystąpienia ze wspólnoty religijnej

Jeżeli przyjmuje się, że państwo pozostaje niewłaściwe do rozstrzygania konfliktów powstających w stosunkach wewnętrznych między wspólnotą religijną a jednostką, jedyną zaś gwarancją wolności myśli, sumienia i religii dysydenta jest prawo wystąpienia ze wspólnoty, to znaczy, że po stronie państwa istnieje obowiązek zapewnienia rzeczywistej ochrony tego prawa. Nikt nie może być zmuszony do pozostawania wbrew swojej woli w strukturach wyznaniowych, których już nie akceptuje i które pragnie opuścić. Znane są jed-

¹³ Wyrok SN z 15 września 2017 r., sygn. akt III CSK 241/16, OSNC-ZD 2018 Nr 4 poz. 53. Sąd Najwyższy wyraził w nim pogląd, że art. 2 ust. 1 ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2014 poz. 1798; dalej: u.g.w.ż.) „powinien być interpretowany w ten sposób, że jeżeli osoba wyznania mojżeszowego odpowiada przesłankom określonym w tym przepisie i zamierza przystąpić do właściwej gminy wyznaniowej [...], to gmina w zasadzie nie ma prawa odmówić przyjęcia takiej osoby w poczet swoich członków”.

¹⁴ Zob. W. Brzozowski, *Członkostwo w związku wyznaniowym. Glosa do wyroku SN z 15.09.2017 r., III CSK 241/16*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 4; P. Borecki, *Przyjęcie w poczet członków gminy wyznaniowej żydowskiej. Glosa do wyroku SN z dnia 15 września 2017 r., III CSK 241/16*, „Radca Prawny. Zeszyty Naukowe” 2018, nr 1, s. 127–139; G. Maroń, *Cywilno – i karnoprawne aspekty religijnego ostracyzmu (shunningu)*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 7–8, s. 199.

¹⁵ Postanowienie TK z 18 lutego 2015 r., sygn. akt S 2/15, OTK ZU A/2015 Nr 2 poz. 23. Chodziło o art. 2 ust. 1 u.g.w.ż., który czynił posiadanie obywatelstwa polskiego ustawowym kryterium dopuszczalności członkostwa w gminie.

nak przypadku utrudniania przez związki wyznaniowe aktów wystąpienia z grona wiernych.

Obowiązujące prawo nie reguluje – ani całościowo, ani choćby zrębowo – jednolitej procedury służącej wystąpieniu ze związku wyznaniowego. Nie przewidziano jej w szczególności w ustawie z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania¹⁶, która ze względu na swój ogólnosystemowy charakter byłaby zapewne naturalnym miejscem do zamieszczenia takiej regulacji¹⁷. Ustawa nie wspomina wprost nawet o prawie do opuszczenia związku wyznaniowego. Ogranicza się do wzmiankowania w katalogu przejawów wolności indywidualnej prawa do tego, by „należeć lub nie należeć do kościołów i innych związków wyznaniowych” (art. 2 pkt 2a u.g.w.s.w.).

Procedura służąca opuszczeniu danego związku wyznaniowego nie została też uregulowana w żadnej z ustaw regulujących stosunek państwa do poszczególnych związków wyznaniowych w rozumieniu art. 25 ust. 5 Konstytucji RP (tzw. ustaw partykularnych). Jest natomiast obowiązkowym elementem statutów wspólnot religijnych, które uzyskały osobowość prawną na podstawie wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (tzw. związków rejestrowych). Statut takiego podmiotu powinien bowiem określać w szczególności „sposób nabywania i utraty członkostwa oraz prawa i obowiązki członków” (art. 32 ust. 2 pkt 8 u.g.w.s.w.). Stwierdzenie przez organ rejestrowy braków w tym zakresie, jeśli nie zostaną one usunięte w terminie ustawowym, skutkuje wydaniem decyzji o odmowie wpisu do rejestru (art. 33 ust. 2 u.g.w.s.w.). W literaturze wyrażono pogląd, że takie zróżnicowanie wymagań w stosunku do związków rejestrowych i związków o sytuacji prawnej uregulowanej w odrębnych ustawach godzi w zasadę równouprawnienia związków wyznaniowych (art. 25 ust. 1 Konstytucji RP)¹⁸. Nasuwa się myśl, że w pierwszej kolejności godzi w równość praw osób pragnących wystąpić z tych związków.

¹⁶ T.j.Dz.U. 2023 poz. 265; dalej: u.g.w.s.w.

¹⁷ Zob. T.J. Zieliński, *Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r. jako „magna charta” swobód światopoglądowych w Polsce* [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy – dyskusje – postulaty*, red. D. Walencik, Katowice–Bielsko-Biała 2009, s. 53–65.

¹⁸ P. Borecki, *Naczelny Sąd Administracyjny wobec problemu wystąpienia z Kościoła katolickiego. Refleksje na kanwie postanowienia Naczelnego Sądu Administracyjnego z 21.05.2018 r.*, I OPS 6/17, „Przebieg Sądowy” 2020, nr 4, s. 35.

W potocznym mniemaniu problemy z realizacją prawa do opuszczenia wspólnoty religijnej dotyczą przede wszystkim tzw. sekt destrukcyjnych, czyli nowych ruchów religijnych posługujących się technikami psychomanipulacji i uzależniających od siebie swoich wyznawców. Być może zjawisko takie ma miejsce w grupach nieformalnych. Gdy natomiast chodzi o związki rejestrowe, wymaganie określenia w statucie sposobu utraty członkostwa powinno skutecznie przeciwdziałać takim zagrożeniom.

Znacznie większą uwagę społeczną budzi od dłuższego czasu kwestia opuszczenia Kościoła katolickiego, popularnie – choć nieściśle – określana mianem apostazji¹⁹. Procedura ta jest w całości uregulowana w prawie kanonicznym²⁰. Ma ona ograniczoną wartość gwarancyjną wobec praw osób dążących do opuszczenia Kościoła. Wskazuje się, zwłaszcza że ukończenie procesu wystąpienia z Kościoła jest uzależnione od przesłanek uznaniowych, których spełnienie podlega jednostronnej ocenie kompetentnej władzy kościelnej²¹.

W orzecznictwie sądów polskich szczegółowy zakres gwarancji konstytucyjnych związanych z odstępstwem od wiary bywa źródłem kontrowersji. W ostatnich latach duży rozgłos medialny zyskały pytania o dopuszczalność zapewnienia przez państwo ochrony prawnej osobie, która pragnie opuścić związek wyznaniowy i żąda zaprzestania przetwarzania przezeń jej danych osobowych²². W szerszej perspektywie powstają pytania o dopuszczalność ingerencji władz publicznych w stosunki między wspólnotą religijną a jej do-

¹⁹ W świetle prawa kanonicznego apostazja polega na „całkowitym porzuceniu wiary chrześcijańskiej” (kan. 751) i zaliczana jest, obok m.in. schizmy i herezji, do przestępstw przeciwko wierze i jedności Kościoła zagrożonych ekskomuniką (kan. 1364), natomiast wystąpienie z Kościoła dokonuje się aktem formalnym. Szerzej zob. np. A. Fabiańczyk, *Wystąpienie z Kościoła formalnym aktem według prawa kościelnego*, „Kościół i Prawo” 2017, nr 2; P. Jabłońska, *Formalny akt wystąpienia z Kościoła katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2020, nr 3.

²⁰ Na terenie Polski reguluje ją obecnie Dekret Ogólny Konferencji Episkopatu Polski w sprawie wystąpień z Kościoła i powrotu do wspólnoty Kościoła, stanowiący załącznik do uchwały nr 20/370/2015 Konferencji Episkopatu Polski z 7 października 2015 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2015, nr 27.

²¹ P. Borecki, *Naczelny Sąd...*, s. 31–32; por. też F. Pańczyk, *Pomiędzy zasadą autonomii i niezależności państwa oraz kościołów i związków wyznaniowych a prawem do prywatności, czyli krytycznie o obecnym modelu ochrony danych osobowych przetwarzanych przez Kościół katolicki*, „Przegląd Sądowy” 2023, nr 7–8, s. 138.

²² Zob. np. postanowienie NSA z 21 maja 2018 r., sygn. akt I OPS 6/17, ONSAiWSA 2018 Nr 5 poz. 78; wyrok NSA z 6 marca 2019 r., sygn. akt I OSK 1294/17, LEX nr 2676051; wyrok

tychczasowym członkiem, który oczekuje nierzadko, że zostanie mu umożliwione odejście na jego własnych zasadach – niezależnie od szczegółowych rozwiązań przewidzianych regułami wewnętrznymi danego wyznania, którymi jako odstępcą nie czuje się już związany. Takie oczekiwanie budzi z kolei sprzeciw związków wyznaniowych, które powołują się na przysługującą im autonomię (art. 25 ust. 3 Konstytucji RP).

V. O potrzebie uregulowania przez państwo procedury wystąpienia ze związku wyznaniowego

Prawo do wystąpienia ze związku wyznaniowego jest chronione na poziomie konstytucyjnym, jednak obecny sposób jego uregulowania – zarezerwowanie tej materii dla systemów prawa wewnętrznego związków wyznaniowych, a w konsekwencji rozproszenie regulacji, nieuniknione nierówne traktowanie i niedostatek gwarancji proceduralnych – nie sprzyja jego urzeczywistnieniu w praktyce. Pozostawia też faktycznego odstępcę bez opieki ze strony państwa, gdy przedmiotem sporu staje się samo istnienie stosunku członkostwa.

Państwo nie może zobowiązywać nikogo do ujawnienia swojej przynależności wyznaniowej (art. 53 ust. 7 Konstytucji RP). Nie znaczy to jednak, że powinno odżegnywać się od ustalenia tej przynależności, gdy jednostka zwraca się doń o ochronę w poszanowaniu jej konstytucyjnego prawa do opuszczenia wspólnoty religijnej. Ponadto państwo ma interes w ustaleniu na własny użytek, czy dana osoba pozostaje nadal członkiem takiej wspólnoty, gdyż od takiej oceny zależy istnienie obowiązku poszanowania autonomii związku wyznaniowego w relacjach z tą osobą. Ewentualne uregulowanie na forum świeckim procedury wystąpienia z takiego związku nie byłoby więc sprzeczne z zasadą autonomii religijnej. Wprost przeciwnie – pozwalałoby państwu dokonać jednoznacznej oceny, czy w danym przypadku jest zobowiązane do powstrzymania się od ingerencji ze względu na konieczność poszanowania tej autonomii.

Uregulowanie procedury wystąpienia ze związku wyznaniowego w prawie powszechnie obowiązującym jest zatem możliwe i pożądane. Mogłoby ono nastąpić w drodze nowelizacji ustawy o gwarancjach wolności sumie-

nia i wyznania. Z uwagi na zróżnicowanie struktur związków wyznaniowych i terminologii stosowanej na gruncie różnych tradycji religijnych nie jest konieczne, by procedura taka była przez państwo unormowana wyczerpująco. Powinna jednak obejmować co najmniej następujące elementy: (a) wymaganie złożenia stanowczego i jednoznacznego oświadczenia woli, być może w formie kwalifikowanej (b) wskazanie organu związku wyznaniowego właściwego do odbioru oświadczeń woli (c) możliwość uzyskania przez jednostkę pisemnego potwierdzenia ustania członkostwa (d) natychmiastową skuteczność (e) kontrolę sądową, zwłaszcza na wypadek bezczynności strony wyznaniowej. W literaturze wskazuje się również, że prawo powinno zakazywać wprost określonych praktyk abuzywnych, takich jak zwłaszcza uzależnienie prawa do wystąpienia ze związku od udziału w określonych „rytuałach wyjścia” lub od przeniesienia sumy pieniężnej²³. Dostępność takiej procedury stanowiłaby silną gwarancję praw osób pragnących wystąpić ze związku wyznaniowego.

Dodajmy, że kluczowe dla powyższej propozycji jest założenie o konieczności odróżnienia od siebie członkostwa w wymiarze duchowym i w wymiarze prawnym. Wspólnota religijna może nadal uważać odstępcę za swojego członka w rozumieniu teologicznym, np. hołdując przekonaniu o niezmywalności znamienia chrztu i wyznając zasadę *semel catholicus, semper catholicus*. Wiary takiej nie można nikomu zabronić, podobnie jak nie można zakazać modlitw w intencji powrotu takiej osoby na łono wspólnoty. Ocena, czy w danym przypadku doszło do odłączenia duchowego, należy do wspólnoty religijnej²⁴. Przedmiotem oceny państwa może natomiast – i czasem powinno – stać się członkostwo w istniejącym podmiocie prawa. Wymaganie przez władze publiczne, by związek wyznaniowy wydał zaświadczenie o tym,

²³ Tak trafnie S. Jędrzak, *Nabycie i ustanie członkostwa w związku wyznaniowym*, „Przeгляд Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 12, s. 74. Podobną intuicję można odnaleźć w orzeczeniu NSA, gdzie stwierdzono, że naruszeniem wolności religijnej byłyby przepisy kościelne, które przewidywałyby zakaz apostazji lub „w inny sposób uniemożliwiałyby lub znacznie utrudniały realizowanie konstytucyjnego prawa do zmiany wyznania” (wyrok NSA z 9 lutego 2016 r., sygn. akt I OSK 2691/15, LEX nr 2036057).

²⁴ Między poszczególnymi tradycjami religijnymi istnieją w tej sferze fundamentalne różnice; syntetycznie zob. F. Messner, *Comparative remarks: Religious laws and dynamics of belonging and status* [w:] *Routledge Handbook of Religious Laws*, red. R. Bottoni, S. Ferrari, London–New York 2019, s. 212–214.

że dana osoba zgodnie ze swoją wolą przestała być jego członkiem, nie narusza więc sfery suwerenności duchowej kościołów.

VI. Uwagi podsumowujące

Poszanowanie konstytucyjnego prawa do zmiany wyznania wymaga zagwarantowania przez prawo dwóch uprawnień szczegółowych: prawo do wstąpienia do związku wyznaniowego i prawa do opuszczenia takiego związku. O ile realizacja pierwszego z nich nie napotyka w praktyce znaczących barier, o tyle wykonywanie drugiego wciąż łączy się niekiedy z utrudnieniami.

Zasadnicza teza tego opracowania głosi, że uregulowanie procedury wystąpienia ze związku wyznaniowego w prawie świeckim jest nie tylko dopuszczalne, ale i pożądane konstytucyjnie. Sprzyjałoby to urealnieniu swobody jednostki w wyborze odpowiadającej jej religii lub światopoglądu. Pozwalałoby też państwu na prawidłowe stosowanie zasady autonomii religijnej.

Na zakończenie można zauważyć, że odróżnienie wymiaru duchowego członkostwa we wspólnocie religijnej od wymiaru prawnego umożliwia urzeczywistnienie fundamentalnej zasady stosunków państwa ze związkami wyznaniowymi – „wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie” (art. 25 ust. 3 Konstytucji RP).

Literatura

Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.

Borecki P., *Naczelny Sąd Administracyjny wobec problemu wystąpień z Kościoła katolickiego. Refleksje na kanwie postanowienia Naczelnego Sądu Administracyjnego z 21.05.2018 r.*, I OPS 6/17, „Przeгляд Sądowy” 2020, nr 4.

Borecki P., *Przyjęcie w poczet członków gminy wyznaniowej żydowskiej. Glosa do wyroku SN z dnia 15 września 2017 r.*, III CSK 241/16, „Radca Prawny. Zeszyty Naukowe” 2018, nr 1.

Brzozowski W., *Członkostwo w związku wyznaniowym. Glosa do wyroku SN z 15.09.2017 r.*, III CSK 241/16, „Przeгляд Sądowy” 2018, nr 4.

Fabiańczyk A., *Wystąpienie z Kościoła formalnym aktem według prawa kościelnego*, „Kościół i Prawo” 2017, nr 2.

- Jabłońska P., *Formalny akt wystąpienia z Kościoła katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2020, nr 3.
- Jędrzak S., *Nabycie i ustanie członkostwa w związku wyznaniowym*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2020, t. 12.
- Leigh I., *Balancing Religious Autonomy and Other Human Rights under the European Convention*, „Oxford Journal of Law and Religion” 2012, nr 1.
- Lerner N., *Proselytism, Change of Religion, and International Human Rights*, „Emory International Law Review” 1998, vol. 12.
- Łyko Z., *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek–kościół–państwo* [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997.
- Maroń G., *Cywilno – i karnoprawne aspekty religijnego ostracyzmu (shunningu)*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 7–8.
- Messner F., *Comparative remarks: Religious laws and dynamics of belonging and status* [w:] *Routledge Handbook of Religious Laws*, red. R. Bottoni, S. Ferrari, London–New York 2019.
- Olszówka M., *Komentarz do art. 53* [w:] *Konstytucja RP. Komentarz*, t. I, Art. 1–86, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Pańczyk F., *Pomiędzy zasadą autonomii i niezależności państwa oraz kościołów i związków wyznaniowych a prawem do prywatności, czyli krytycznie o obecnym modelu ochrony danych osobowych przetwarzanych przez Kościół katolicki*, „Przegląd Sądowy” 2023, nr 7–8.
- Stahnke T., *Proselytism* [w:] *Routledge Handbook of Law and Religion*, red. S. Ferrari, London–New York 2015.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008.
- Zieliński T.J., *Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r. jako „magna charta” swobód światopoglądowych w Polsce* [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy – dyskusje – postulaty*, red. D. Walencik, Katowice–Bielsko-Biała 2009.